

Sfințenia la frontiera psihologiei

Psihologia în genere privește către fenomenul uman, remarcându-i unicitatea, ce constă în existența psihismului conștient. Acesta definește ființa antropologică precum un fenomen original și unic. Se afirmă că persoana este astfel organizată încât întregul are proprietăți ce nu pot fi regăsite la nivelul părților. De aceea, concepțiile reducționiste ratează, de regulă, definiția omului. Pe de altă parte, modelarea experimentală nu e nici ea o metodă propice de cercetare a fenomenului personal, deoarece acesta nu poate fi raportat decât la sine, ca întreg, sau mai bine zis la un ideal lăuntric care-i o pecete iconică a chipului lui Dumnezeu prezent în om, potrivit viziunii creștine. "În psihologie, simplul nu poate explica complexul, deoarece natura psihismului este interontică și nu se poate reduce la o suprapunere de niveluri înăuntrul unui întreg divizibil în facultăți psihice. De fapt, pericolul debitării pe niveluri a persoanei constă în dispariția prin scotomizare a înseși condiției sale existențiale."¹ Același autor a remarcat faptul că modelul simplului care explică complexul este determinist liniar, în timp ce persoana constituie un cu totul alt tip de organizare, neliniară, "angajată într-un efort nesfârșit de geneză și instaurare a noutății."² Cât privește reducționismul interpretativ, freudismul apare exemplar sub acest aspect. Tripla reducere a freudismului constă în biologizarea psihicului, psihologizarea socialului și naturalizarea umanului. Cu aceste trei postulate majore, psihanaliza freudiană s-a instalat până nu de mult în centrul științelor despre om.

Ca știință antropologică, psihologia se confruntă cu o primă întrebare-cheie, formulată astfel de V. Pavelcu: "Cum este posibil studiul științific al unui fenomen, prin definiție invizibil și insesizabil, pe baza unor semne vizibile și materiale, dar inadecvate celui dintâi."³ Altfel spus, cum să studiezi științific, experimental, sufletul?

Istoria psihologiei stă la începuturile ei sub semnul dualismului, al dezbaterilor aprinse privind unitatea dintre suflet și corp, moral și fizic, subiectivitate și organicitate cerebrală. Nașterea psihologiei ca știință coincide cu instituirea unor metode experimentale și de măsurare cantitativă a comportamentelor. Modelul metodologic era căutat în fiziologie, temeiul teoretic în evoluționism, consecința fiind impunerea unui mecanism constând în înțelegerea complexului prin simplu, a psihismului prin mediu. Psihologia experimentală, în primele sale faze, s-a axat pe apriorismul asociaționist, altfel spus, a făcut din funcțiile psihice elementare, cu legile lor de asociere și combinare precise, elementele fundamentale de explicație și de echivalare între comportamentul instinctivo-ereditar al animalelor și manifestarea umană extrem de complexă, care este, după cum se știe, structurată spiritual, ca o piramidă axiologică. Psihologia redusă la fiziologie, la obiectivismul mecanicist (numele vehiculate în epocă legate de această concepție sunt Claude Bernard, Pavlov, Richet, Watson etc.) lasă astfel să se înțeleagă că organul psihismului și al reflexelor este unul și același. Între timp, întemeierea psihologiei animale a făcut posibilă nașterea psihologiei diferențiale și, astfel, punerea temeiului de cercetare pentru aprofundarea diferenței dintre animal și om, mai bine zis dintre animalitate și umanitate, dintre instinct și inteligență, dintre adaptare majoritară și creație prioritară. În psihologia contemporană e încă activă operația de reducere a psihicului la fiziologic, fizic sau social. Este vorba de un reducționism epistemologic, care reflectă, de fapt, reducționismul ontologic, adică înțelegerea psihicului ca fenomen fiziologic, fizic sau social. În opinia noastră, o psihologie a întregului, în autenticul sens al cuvântului, nu poate fi întemeiată decât prin reîntoarcerea la metafizică, la antropologia iconică, răsturnând perspectiva asupra fundamentelor ontologice.

Psihoneurologia credinței

Psihoneurologia credinței și-a propus să găsească zona cerebrală a credințelor, zona din creier unde rezonază trăirea afectivă a aderării la un adevăr, diferită de reflectarea lui noțională. Experimentele par să indice existența unor mecanisme neuropsihice diferențiate, de la a ști la a

crede. Neocortexul, zona terțiară a creierului, prin activitatea lui corelată cu anumite procese psihice, apare responsabil de desfășurarea proceselor intelectuale, cum ar fi sistematizarea informațiilor, judecăți, analize, silogisme. Zonele primare și secundare din creier joacă un rol minor în cunoașterea rațională, dar un rol mare în comportament. Ele sunt foarte active la păsări și mamifere. Sistemul limbic, foarte legat de emoții și cu o structură foarte veche, e considerat de unii specialiști⁴ locul din creier de maximă rezonanță cu starea credinței religioase. Sistemul limbic intervine în transmisia fluxurilor de semnale între diferitele zone din creier, funcționând nu doar ca un releu, ci, interesant de remarcat, ca o unitate integratoare a semnalelor privind echilibrul vegetativ (circulația sanguină, respirația, digestia etc.) și starea emoțional-afectivă. Este locul din creier unde corpul și sufletul par a căuta o integrare, o fuziune, o armonizare. Din perspectivă teologică, tocmai credința creștină este cea care ne propune un mod total de viață, o trăire integrală și integrată, cu trupul și cu sufletul. Credința de acest fel e profund legată de participarea afectivă, de adeziunea prin dragoste la o realitate personală, de dialogul cu ceilalți (îngeri, natură, semenii) și cu Dumnezeu, realitatea transcendentă și trinitară în sine.

Instinct și inteligență, individualitate și personalitate

Psihologia diferențială deosebește omul de animal, în primul rând prin criteriul existenței la om a conștiinței, care este intim legată de limbajul articulat. Reflectând realitatea văzută și gândind asupra celei nevăzute, conștiința imaginează lumi posibile și făurește idealuri. Ea nu se mulțumește cu adaptarea la mediul dat. De regulă, animalele răspund prin reacții automate impresiilor venite din mediul fizic. Instinctul reprezintă o organizare de reflexe. Spre deosebire de animal, omul nu mai e silit să sufere în chip pasiv influența mediului. Pe de o parte, funcția de anticipare a rațiunii face din el o ființă activă. Instinctele și tropismele sunt reacții care nu se pot sustrage impresiilor externe despotice. "Animalul nu mai e stăpân pe a ieși din drumul ce i s-a impus de forțele mediului exterior, ca și un astru care gravitează în jurul soarelui."⁵ Selectarea impresiilor externe și răspunsul selectiv sunt comportamente tipic umane. "Această diferență profundă între reacția omului și a animalului oferă o problemă de care va trebui să ținem seama, și anume: nu toate impresiile se traduc prin expresii musculare, nu toate excitațiile în reacții. Și în aceasta constă una din deosebiri între om și animal. În acest chip, omul stăpânește mediul într-o mare măsură, nu este stăpânit de el."⁶ Mai mult, am putea spune, la om funcțiunea creativă predomină asupra celei adaptative. Omul dorește să adapteze mediul la sine, să-l "umanizeze". "Conștiința omenească se depărtează de automatismul animal pentru a cuceri în reacțiile sale o adaptare ideală... Toate aceste idealuri (idealul nemuririi, idealul frumosului, idealul adevărului, idealul moral etc.) nu sunt câtuși de puțin adaptări la lumea cea cunoscută conștiinței, ci sunt adaptări la o lume ideală și necunoscută, și cu toate acestea spre ele a fost atrasă conștiința omului, în tot cursul dezvoltării sale și chiar dacă științificește nu se poate explica deocamdată acest fapt."⁷

În creștinism, Dumnezeu este Treime de Persoane deoființă. Această existență treimică reprezintă modelul Iubirii cuvântătoare. Teologia personalistă afirmă persoana ca pe o valoare supremă și drept un criteriu absolut în desfășurarea discursului filosofic. În orice teorie personalistă, atributele persoanei sunt considerate a fi, din perspectivă psihologică, voința, autodinamismul teleologic și conștiința de sine. În creștinism, ființa creată apare dependentă de Persoana divină infinită. Caracterul antinomic al personalismului creștin a fost adus adesea în discuție, cu referire la natura omului, concomitent o entitate autonomă și o creație a lui Dumnezeu. Totuși, Sfinții Părinți au soluționat această dilemă, explicând ce este voința liberă și de ce supunerea față de Dumnezeu nu echivalează cu o îngrădire a libertății. Psihologul H. Gaudig, în cartea sa "Die Idee der Persönlichkeit und ihre Bedeutung für die Pädagogik" (Leipzig, 1923), a arătat că personalitatea reprezintă cea mai înaltă formă a ființei individuale. Individualitatea, spunea el, ne este dată de la natură, iar personalitatea este potențialitatea individualității. Sintetizând concepția lui Gaudig, I. C. Petrescu explică: "Individualitatea este complexul de stări fizice și sufletești cu

care este înzestrat individul ce încă nu s-a cercetat pe sine. Aceste stări sunt lipsite de unitate. Cu acest complex haotic de stări nu poate trăi individul uman. El tinde să se stăpânească pe sine și să se desăvârșească. Când stările individualității se precizează și se coordonează, când toate părțile tind către realizarea unui ideal ce cuprinde întreaga ființă, dar care este subordonat spiritului, atunci individualitatea îmbracă o nouă formă, atunci individualitatea devine personalitate. Astfel, personalitatea este opera libertății umane. Ea presupune încordarea forțelor lăuntrice, o luptă pentru cea mai înaltă valoare, spre care tinde individualitatea."8

Încercările de a defini personalitatea și de a circumscrie acest concept au întâmpinat întotdeauna dificultăți insurmontabile pe teren psihologic și nu numai, datorită complexității problemei și lipsei instrumentelor necesare atingerii unui subiect care poate fi abordat dintr-o infinitate de unghiuri. În psihologia personalității, un cercetător precum J. Nuttin afirma că ne aflăm abia în faza de defrișare preliminară în ceea ce privește abordarea acestui subiect. Personalitatea este punctul de provocare a intersectării interdisciplinare pentru domeniile științifice. În acest sens, rămâne în picioare asertiunea lui Goethe, după care cunoașterea omului rămâne suprema performanță a științei. Deși volumul informațiilor a crescut la dimensiuni greu imaginabile, deși metodologia exploratorie a cunoscut progrese notorii, nu se poate să nu remarcăm că realitatea persoanei umane rămâne și astăzi supusă unor abordări parțiale, unor modelări limitate și insuficiente.

Jean Piaget a atribuit personalității însușirile definitorii ale structurii: totalitatea, transformarea, reglajul, în timp ce Mihai Drăgănescu a nuanțat ideea când a afirmat că personalitatea posedă o arhitectură mai complexă decât a unui sistem, ea reprezentând un arhem, datorită dimensiunii lăuntrice la care se raportează prin funcțiuni fenomenologice.

Cunoașterea duhovnicească la frontiera psihologiei

Experiența sfinților, afirma Berdiaev, ne garantează o cunoaștere cu mult mai profundă a personalității umane decât toate metafizicile. Tainele Revelației divine vizează această personalitate, cu tot ce înseamnă destinația ei finală, cu implicații pentru destinul cosmic. Aceste taine nu sunt "nici scolastice, nici metafizice, ci mai mult mistice, exprimând misterul vieții teandrice, ascunsul căilor și destinelor", se afirmă⁹. Sfântul este vasul ales al lui Dumnezeu. Dumnezeu împarte harul sfințeniei, iar sfântul lucrează împreună cu acesta, înmulțind talanții. Părintele Stăniloae afirma că prin sfânt sunt actualizate delicatețea, sensibilitatea și noblețea cea mai autentică a umanului. Delicatețea ireproșabilă și fina sensibilitate lucrează împreună pentru a sesiza stări psihologice complicate, ce scapă celorlalți. Sfântul e un medic al sufletului, ce diagnostichează cauza adâncă a disfuncțiilor. Deosebirea duhurilor reprezintă o capacitate rezervată sufletelor înduhovnicite. Beneficiind de aceste daruri cvasiînaccesibile majorității oamenilor, cu toate acestea, el, sfântul, se arată a fi "cel mai smerit, mai simplu, mai neartificial, mai neteatrial, mai negrandilocvent, mai natural în comportarea lui, acceptând tot ceea ce e cu adevărat omenesc, creând o atmosferă de cuceritoare familiaritate. (...) Este cea mai umană și mai smerită ființă, în același timp o apariție uimitoare, prilejuind celorlalți sentimentul descoperirii adevărate a umanului în el și în ei. Căci el este cel mai apropiat și, în același timp, fără să vrea, cel mai impunător. Îți devine cel mai intim dintre toți și cel mai înțelegător (...) și în același timp strâmtorează, făcându-te să-ți vezi slăbiciunile și greșelile tale, te copleșește cu măreția simplă a purității și cu căldura bunătății lui"¹⁰. Sfântul nu disociază înțelepciunea de iubire. Olivier Clement a putut vedea în ființa înduhovnicită un copil al împărăției: cu buze uscate și interiorizate, a cărui frunte se dilată și se finisează, ai cărui ochi regăsesc gravitatea minunată a copilăriei...; fără patimi, mâna sa, deși de carne, devine uscată, ușoară, pură, ca o mână de copil¹¹. Considerarea de către Nichifor Crainic a sfințeniei ca împlinire a umanului exprimă faptul că Adevărul cuprinzător al întregii ființe create, de care aceasta se lasă mișcată spre împlinire, este Însuși Dumnezeu cel Întrupat. Ca stare a unei ființe create pătrunse de Duhul Sfânt, sfințenia

topește tendințele spre parțialitate și înrădăcinează valorile în iubirea Sfintei Treimi. De aici, darurile ei se revarsă mai departe în lume, ca "rodire de viață".

Note:

1 Sorin Doru Ogodescu, *Persoană și lume*, Ed. Albatros, 1989, p. 100.

2 Idem.

3 *Metamorfozele lumii interioare*, Ed. Junimea, 1976, p. 65.

4 Vezi dr. Jacqueline Renaud, *Science et vie*, nr. 736/2007, p. 47.

5 G. Bohn, *La naissance de l'âintelligence*, Paris, 1918, p. 65.

6 I. C. Petrescu, *Școala activă*, Ed. Eminescu, 1985, p. 86.

7 C. Rădulescu-Motru, "Elemente de metafizică", în: *Antologie de texte filozofice*, Ed. Științifică, 1978, pp. 285-286.

8 Op. cit., p. 119.

9 N. Berdiaev, *Spirit și libertate*, Paris Seuil, 1933, p. 61.

10 Părintele Dumitru Stăniloae, revista *Ortodoxia*, nr. 1, 1974, p. 91.

11 Olivier Clément, *Les Saints*, Soleil, Paris, 1976, p. 70.

Florin Caragiu

(text apărut în ziarul "Lumina de Duminică", 28 Octombrie 2012)

Rubrica "Lumina cunoștinței. Religia, filosofia și științele în dialog" este realizată cu sprijinul Fundației "John Templeton" din SUA, în cadrul unui proiect desfășurat de Universitatea "Al. I. Cuza" Iași și Universitatea București, în cooperare cu Patriarhia Română.